

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Herkomstonderzoek naar cultuurgooederen 1933-1945

Een handreiking

Colofon

Titel: Herkomstonderzoek naar cultuurgoederen 1933-1945. Een handreiking

Tekst: Daniël Hendrikse, herkomstonderzoeker cultuurgoederen WOII, RCE. Simone van Wijk, herkomstonderzoeker cultuurgoederen WOII, RCE.
Redactie: Rudi Ekkart, expert cultuurgoederen WOII. Annelies Kool, adviseur cultuurgoederen WOII, RCE. Iris Looman, afdelingshoofd Roerend Erfgoed, RCE. Perry Schrier, adviseur cultuurgoederen WOII, RCE.
Meeleescommissie: Roby Boes, conservator, Singer Laren. Sophia Thomassen, coördinator collectie-registratie en herkomstonderzoeker, Van Gogh Museum.

Afbeeldingen: Dordrechts Museum, Nationaal Archief, National Archives Washington D.C., NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Rijksmuseum Amsterdam, RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, Stadsarchief Amsterdam.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, maart 2024

info@cultureelerfgoed.nl

Disclaimer: omdat voortdurend nieuwe kennis wordt opgedaan en nieuwe bronnen worden ontsloten, kunnen aan deze publicatie geen rechten worden ontleend.

Foto omslag: Zilveren kidoesjbeker met Hebreeuwse inscripties, 1889. Inv. nr. NK3519. Foto: RCE.

Deze QR-code verwijst u naar www.herkomstgezocht.nl

Herkomstonderzoek naar cultuurgoederen 1933-1945

Een handreiking

Inhoudsopgave

Inleiding	6
Historische context	8
1933 – 1945: ontvreemding en handel	8
1945 – 1952: recuperatie en restitutie	9
1998 – heden: hernieuwde aandacht	11
Stappenplan voor bestaande collecties	12
Stappenplan voor een nieuwe verwerving	18
Tijdslijn met belangrijke momenten cultuuroederen WOII	22
Case study: herkomstonderzoek stap voor stap (bestaande collectie)	24
Afkortingen	32
Bijlage 1: SNK veilingen 1949-1954	33
Bijlage 2: Washington Principles	34
Bronnenlijst	35

Lijsten staan tegen de muur in het Rijksmuseum tijdens een herinrichting van de zalen, 1945.
 Fotograaf onbekend, Nationaal Archief/
 Fotocollectie Anefo, archiefinventaris 2.24.01.03,
 bestanddeelnummer 900-9911.

Inleiding

Het uitvoeren van onderzoek naar de herkomst van cultuurgoederen is een verantwoordelijkheid voor iedereen die deze objecten verwert of al in beheer of bezit heeft.

Voor geregistreerde Nederlandse musea is herkomstonderzoek zelfs een plicht, vastgelegd in de Ethische Code voor Musea en in de Museumnorm. Zo zijn musea voorafgaand aan de aankoop van een nieuw object verplicht de herkomst van het object te onderzoeken. Wanneer er sprake is van gerede twijfel zullen zij van de verwerving moeten afzien. Bij al bestaande collecties dienen musea op de hoogte te zijn van de herkomstgeschiedenis van de betreffende objecten en zijn zij verantwoordelijk eventuele lacunes in de herkomstgeschiedenis zo veel mogelijk op te vullen. Ook zijn musea verplicht onderzoeksresultaten en andere gegevens rondom het object bekend te maken.¹

Particulieren en andere instellingen die met cultuurgoederen werken, zoals kunsthandelaars en veilinghuizen, zijn strikt genomen niet gebonden aan deze regels. Toch dragen ook zij een belangrijke verantwoordelijkheid in het uitvoeren van herkomstonderzoek. Niemand wil immers gestolen objecten in bezit hebben of ter verkoop aanbieden.

Leidend voor alle partijen is het begrip 'gepaste zorgvuldigheid' (beter bekend als de Engelse term *due diligence*). Hieronder wordt verstaan dat men al het mogelijke heeft gedaan wat redelijkerwijs kan worden verwacht om een eventuele onrechtmatige herkomst van een object te achterhalen.²

Deze handreiking geeft een overzicht van een aantal basistappen voor het doen van herkomstonderzoek naar cultuurgoederen met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog. De handreiking vormt een aanzet en is bedoeld als eerste controle. Geen enkel object is hetzelfde en daarom zullen de benodigde bronnen en mogelijkheden per geval verschillen. Herkomstonderzoek is bovendien voortdurend

in ontwikkeling. De beschikbaarheid van nieuwe analoge en digitale bronnen levert steeds weer nieuwe inzichten op. Naast het zorgvuldig raadplegen van bronmateriaal vergt herkomstonderzoek ook een flinke dosis creativiteit.

Deze handreiking is niet alleen gericht op collectiebeheerders en medewerkers van musea, maar ook op onderzoekers, verzamelaars en kunsthandelaars. De aanbevelingen zijn van toepassing op zowel nieuwe verwervingen als op bestaande collecties, verzamelingen of handelswaar.

In de context van de Tweede Wereldoorlog gebruikt men vaak de term 'roofkunst'. Hoewel er daadwerkelijk op grote schaal roof van kunst- en cultuurobjecten heeft plaatsgevonden, is deze term niet op alle gevallen van toepassing. Niet alle cultuurgoederen die voor of tijdens de Tweede Wereldoorlog van eigenaar wisselden, zijn geroofd. Verschillende kunsthandelaars zetten hun handel voort en de Nederlandse kunsthandel bloeide tijdens de bezetting op, na een economisch zware tijd in de jaren dertig. Daarom zal in deze handreiking de term roofkunst niet worden gebruikt, al wordt dit in de spreektaal wel vaak zo genoemd.

Schilderijen van de afdeling religieuze kunst op de claimtentoonstelling in het Rijksmuseum Amsterdam. Foto: Pim Stuijbergen, Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad.

¹ Stichting LCM en Museumvereniging, Museumnorm 2020 (www.museumregistratienederland.nl/Portals/0/Museumnorm%202020.pdf); Ethische Codecommissie voor Musea, 'Ethische Code voor Musea' (www.ethischecodevoormusea.nl/).

² Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed, '(Il)legale handel in cultuurgoederen' (www.inspectie-oe.nl/onderwerpen/illegal-handel-in-cultuurgoederen).

Historische context

Tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft de Duitse bezetter op grote schaal cultuurgoederen uit de bezette gebieden naar Duitsland weggevoerd. Een niet te verwaarlozen deel van deze goederen behoorde aan Joodse eigenaren, die gedurende de oorlogsjaren stelselmatig van hun kunstschaten en andere bezittingen werden beroofd, of door omstandigheden gedwongen waren hun bezittingen te verkopen. Ook eigendommen van vele andere eigenaren kwamen onvrijwillig in handen van de Duitse bezetter. Duizenden objecten werden geroofd, moesten onder dwang worden afgestaan of voor een te lage prijs worden verkocht. Sommige van deze cultuurgoederen zijn in collecties van Nederlandse musea en bij verzamelaars terechtgekomen.

1933 – 1945: ontvreemding en handel

Ontvreemding van Joods bezit vond in Duitsland al plaats vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. In 1933 begon de vervolging van Duitse Joden en de confiscatie van hun eigendommen. In een steeds vijandiger omgeving zagen tal van Joodse families zich genoodzaakt hun kunst te verkopen, bijvoorbeeld om te kunnen voorzien in hun bestaansmiddelen na gedwongen ontslag, of om een vlucht naar andere landen te kunnen bekostigen. Sommige Joodse verzamelaars probeerden hun kunst in veiligheid te brengen door deze voor hun vlucht uit naar het buitenland te sturen. Een deel van deze objecten kwam in Nederland terecht.

Gedurende het interbellum ontwikkelde het veilingwezen van Berlijn, naast dat van München, Keulen en Frankfurt am Main, zich tot het centrum van de Duitse kunsthandel. Diverse Nederlandse kunstkopers bezochten vanaf 1933 Duitse veilingen en kunsthandels waar zij, misschien zonder het zelf te weten, objecten uit Joodse kunstverzamelingen aankochten. Nadat nazi-Duitsland in 1938 Oostenrijk annexeerde, kwam ook veel kunst uit collecties van Joodse Oostenrijkers op de markt.³

Op 10 mei 1940 vielen de Duitse troepen Nederland binnen. Men vreesde voor directe invoering van anti-Joodse wetgeving, zoals ook

in Duitsland en Oostenrijk was gebeurd. Uit angst besloten veel Joden vlak na de inval te vluchten en hun bezittingen achter te laten. Anderen wisten hun bezittingen te verkopen of elders in veiligheid te brengen. Sommigen zagen hun toekomst dusdanig somber in dat zij zichzelf van het leven beroofden.⁴ Later zou blijken dat de anti-Joodse wetgeving in Nederland geleidelijk werd doorgevoerd. Dit gold ook voor de systematische onteigening van Joods bezit, waar steeds verdergaande verordeningen voor werden aangenomen.

Tegelijkertijd bloeide de kunsthandel in het bezette Nederland op. Voor het uitbreken van de oorlog was Nederland, met name Amsterdam, al een belangrijk centrum van de kunsthandel. De beurskrach van 1929 en de daaropvolgende crisis hadden voor een daling van de prijzen gezorgd. Na de Duitse inval stegen de prijzen weer en krabbelde de markt op. Hierbij is het belangrijk te bemerken dat veel kunsttransacties vrijwillig en legaal tot stand kwamen.⁵ Duitse klanten profiteerden van deze situatie en zodoende kwam een deel van deze objecten in Duitsland terecht.

Op 12 maart 1941 voerde de bezetter de verordening tot de verwijdering van Joden uit het bedrijfsleven in. Joden konden vanaf dat moment niet meer beschikken over hun eigen onderneming. Kleine bedrijven werden veelal geliquideerd. Economisch belangrijke organisaties werden onder bewind van een Verwaltungstreuhandler, kortweg Verwalter, gesteld.⁶ Hierdoor verloren eigenaren en medewerkers hun bedrijven en banen en daarmee hun inkomsten. Ook Joodse kunsthandelaren werden door deze maatregel getroffen. Als gevolg waren veel Joden genoodzaakt hun kunst te verkopen om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien, onder te duiken of te vluchten.

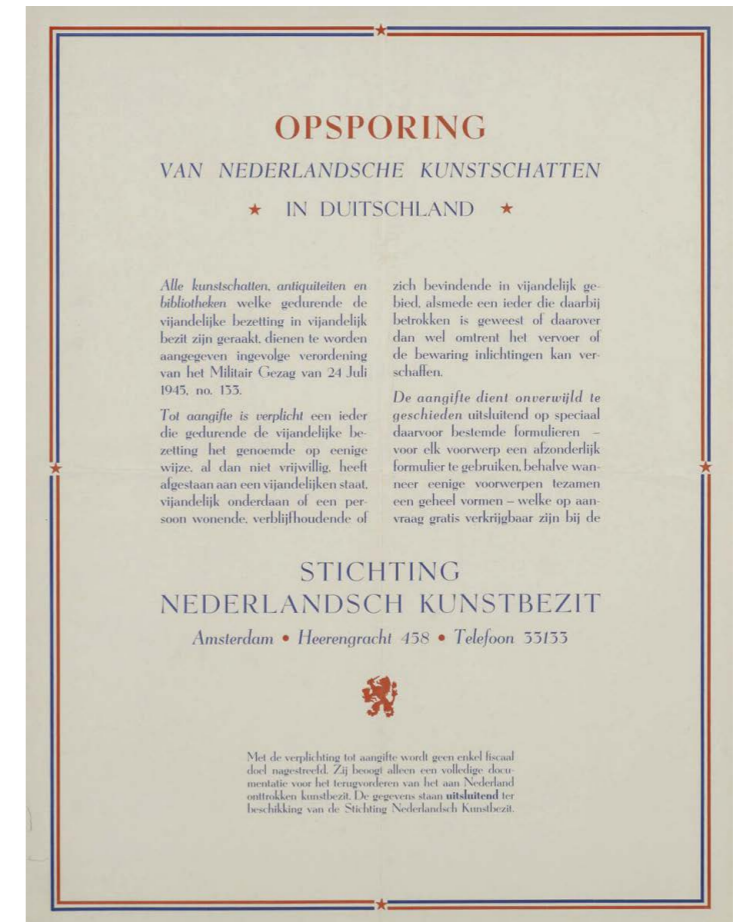
In augustus 1941 volgde de Eerste LiRo-verordening die Joden verplichtte hun banktegoeden onder te brengen bij de roofinstelling Lippmann, Rosenthal & Co. (LiRo). In mei 1942 volgde de Tweede LiRo-verordening: een

uitbreiding op de inleverplicht die Joden dwong om waardevolle spullen, zoals kunst, antiek, goud- en zilverwerk, in te leveren bij de LiRo-bank. De kostbaarste kunstwerken werden apart gehouden voor belangrijke kopers uit Duitsland. De overige werken kwamen terecht op de Nederlandse en Duitse kunstmarkt, waar veilinghuizen zoals Van Marle & Bignell en Mak van Waay ze verhandelden.⁷ Op deze manier kwam geroofd en geconfisqueerd Joods bezit terecht bij Nederlandse verzamelaars en musea.

Naast de roofbank LiRo waren ook andere roofinstellingen op het gebied van kunst actief in Nederland. Een van de bekendste was de Dienststelle Mühlmann in Den Haag. Rijkscommissaris Seyss-Inquart stelde de Oostenrijkse kunsthistoricus Kajetan Mühlmann aan om op stelselmatige wijze waardevolle kunst te verwerven – goedschiks of kwaadschiks. Deze objecten werden vervolgens doorverkocht aan Duitse en Oostenrijkse verzamelaars. Een andere bekende rooforganisatie was de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR), onder leiding van nazi-partijideoloog Alfred Rosenberg. De ERR was verantwoordelijk voor het leeghalen van woningen van gedepoteerde Joden. De daar aangetroffen bezittingen werden weggevoerd naar Duitsland of geveild.⁸

Ook zogenaamd Feindvermögen, of vijandelijk vermogen, werd op grote schaal geroofd. Dit betrof bezittingen van vijanden van nazi-Duitsland, zoals burgers van geallieerde landen, Nederlanders die zich in het buitenland bevonden of Duitse Joden. Voor de roof van deze objecten was de organisatie Sammelverwaltung feindlicher Hausgeräte (SfH) verantwoordelijk.⁹

Naast de talloze voorbeelden van directe roof en confiscatie zijn ook vele gevallen van indirecte roof aan te wijzen. Zo voelden veel Joden zich door de steeds verdergaande maatregelen gedwongen hun kunst af te staan of te verkopen, bijvoorbeeld in ruil voor bescherming, vrijstelling voor het dragen van een Jodenster of ter voorkoming van deportatie.

Oproep om aangifte te doen van cultuurgoederen die tijdens de bezetting bij de Duitsers terecht zijn gekomen. Op 24 juli 1945 werd door het Militair Gezag een verordening uitgevaardigd, die aangifte bij de SNK verplicht stelde. Nationaal Archief, nummer toegang 2.08.42.

1945 – 1952: recuperatie en restitutie

Reeds gedurende de oorlog stelde de Nederlandse regering in Londen een besluit op om alle handelingen met de bezetter nietig te verklaren. Hierdoor konden na 1945 ook objecten gerecupereerd worden die vrijwillig aan Duitsers waren verkocht.¹⁰

Na de bevrijding moesten de geroofde en anderszins weggevoerde cultuurgoederen opgespoord worden en terug worden gebracht naar de landen van herkomst. De geallieerden zetten hiertoe de Monuments, Fine Arts, and Archives program op, beter bekend als de Monuments Men and Women, voor het beschermen van cultureel erfgoed en het opsporen van geroofde kunst. In het bevrijde Duitsland richtten de geallieerden zogenaamde

³ R. Ekkart en E. Muller, Roof en Restitutie. De uittocht en gedeeltelijke terugkeer van Nederlands kunstbezit tijdens en na de Tweede Wereldoorlog (Deventer 2017) p. 12.

⁴ Idem, p. 28

⁵ Idem, p. 28.

⁶ Idem, p. 41.

⁷ Idem, p. 53.

⁸ Idem, p. 57.

⁹ Idem, p. 48.

¹⁰ Koninklijk Besluit Rechtsverkeer in Oorlogstijd (A6), 7 juni 1940. Nationaal Archief, 2.09.06 Archief van het Ministerie van Justitie te Londen (1940-1945).

James Rorimer van de Monuments, Fine Arts, and Archives (MFAA) en Amerikaanse militairen dragen kunstwerken uit het kasteel Neuschwanstein, Duitsland, mei 1945. Fotograaf onbekend, Nationaal Archief/ Collectie Spaarnestad.

Collecting Points op: verzamelplaatsen voor in beslag genomen cultuurgoederen voordat deze werden teruggestuurd naar de landen van herkomst.

Het doel was duidelijk: alle onvrijwillig verloren objecten overdragen aan hun voormalige eigenaren of diens erfgenamen. In Nederland werd voor de uitvoering van deze belangrijke taak de Stichting Nederlands Kunstbezit (SNK) opgericht. De SNK had twee afdelingen: één voor het binnenland en één voor het buitenland. De Afdeling Binnenland was verantwoordelijk voor het beheren van cultuurgoederen die na de oorlog in Nederland in beslag waren genomen, onder meer van Duitsers en collaborateurs. De Afdeling Buitenland had als taak het terughalen en teruggeven van cultuurgoederen die Nederland waren uitgevoerd.

Eind 1952 werd de SNK en haar opvolger Bureau Herstelbetalings- en Recuperatiegoederen (Hergo) opgeheven. De overheid beschouwde de restitutie van cultuurgoederen als afgewikkeld. Toch resteerde er nog een groep objecten waarvoor zich geen eigenaar had gemeld, of waarvan de eigenaar niet was gevonden. Hoewel een deel van deze objecten geroofd Joods bezit betrof, is het een misverstand dat alle objecten tot deze categorie behoren. Zo is een aanzienlijk deel van de overgebleven objecten niet door roof, confiscatie of gedwongen verkoop in Duitse handen gekomen, maar door vrijwillige verkoop.

Het Ministerie van Financiën wilde de overgebleven objecten verkopen ter aanvulling van de staatskas. Het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (OKW) en de SNK wilden daarentegen de objecten behouden ten

behoefte van het openbaar kunstbezit. Uiteindelijk koos men voor een middenweg: een deel van de objecten werd verkocht en een deel werd behouden. De objecten in deze laatste categorie kennen wij tegenwoordig als de Nederlands Kunstbezit-collectie (NK-collectie).¹¹

Een belangrijke kanttekening is hier op zijn plaats: lang niet alle cultuurgoederen die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Duitse handen zijn gekomen, zijn teruggevonden of teruggehaald. Er zijn objecten verloren gegaan, onvindbaar geraakt of in de jaren na de oorlog verhandeld. Er zijn tot op heden duizenden niet-teruggekeerde werken, waarvan er zo nu en dan eentje opduikt.

1998 – heden: hernieuwde aandacht

Over het algemeen werd er na de oorlog weinig aandacht besteed aan de herkomstgeschiedenis van op de markt gekomen objecten. Pas halverwege de jaren negentig, toen er hernieuwde aandacht kwam voor de materiële schade van slachtoffers van het naziregime, werd herkomstonderzoek een belangrijk onderdeel bij aankoop van kunst. Tekenend voor deze morele bewustwording is de Washington Conference on Holocaust Era Assets die in december 1998 plaatsvond. Deze internationale conferentie leidde tot elf richtlijnen voor de omgang met naziroofkunst, de zogeheten Washington Principles. Het actief en zorgvuldig uitvoeren van herkomstonderzoek betrof een van deze richtlijnen.¹²

In Nederland begon Bureau Herkomst Gezocht (BHG) vanaf september 1998 met herkomstonderzoek naar de NK-collectie. Gelijktijdig werd van september 1998 tot december 1999 het onderzoek *Museale Verervingen 1940-1948* uitgevoerd waarbij Nederlandse musea herkomstonderzoek uitvoerden om mogelijk verdachte aanwinsten uit de oorlogsjaren aan het licht te brengen. Vanuit het voortschrijdende inzicht dat musea ook vóór 1940 en ná 1948 kunstwerken met een verdachte herkomst verworven kunnen hebben, werd het onderzoek in 2009 voortgezet onder de naam *Museale Verervingen vanaf 1933*. In datzelfde jaar ondertekende Nederland samen met 46 andere

landen de zogeheten Terezin Declaration. Deze verklaring vormde een herbevestiging en uitbreiding van de punten van de Washington Principles.

BHG is formeel eind 2004 beëindigd, waarna de adviesfunctie werd ondergebracht bij het Nationaal Archief. Vanaf 2022 voert de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) deze functie uit en doet daarnaast onderzoek naar de volledige NK-collectie.

In 2013 werd het onderzoek *Museale Verervingen vanaf 1933* afgerond. Het belang van herkomstonderzoek kwam daarmee echter niet te vervallen. Er kunnen immers altijd weer objecten opduiken met een mogelijk verdachte herkomst. Bovendien komen er steeds meer digitale bronnen beschikbaar waardoor voortdurend nieuwe informatie over de herkomst van objecten naar voren komt. Het is daarom van groot belang om actief herkomstonderzoek te blijven uitvoeren en dit tot permanent onderdeel te maken van collectiebeheer.

¹¹ Zie bijlage 1.

¹² Zie bijlage 2.

In het havengebied in Hamburg liggen stapels kerkklokken die door de Duitsers zijn meegenomen uit kerken in Duitsland en de door Duitsland bezette landen van Europa. Hamburg, 1945. Fotograaf onbekend, Nationaal Archief/ Collectie Spaarnestad.

Johannes Lutma, Twee zilveren zoutvaten, 1639. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Stappenplan voor bestaande collecties

STAP 1: selecteer objecten voor onderzoek

Bepaal en leg vast welke objecten in aanmerking komen voor herkomstonderzoek. Maak onderscheid tussen objecten met en zonder individuele herkenningwaarde. Bij voorwerpen met individuele herkenningwaarde bestaat de grootste kans dat je erin slaagt de herkomstgeschiedenis te achterhalen. Denk bijvoorbeeld aan schilderijen, tekeningen, sommige zilveren voorwerpen en meubels van enig belang. Objecten met een lage individuele herkenningwaarde, zoals bijvoorbeeld prenten, tegels en tapijten, zijn lastiger te onderzoeken. Toch moeten deze objecten niet bij voorbaat worden uitgesloten. Mogelijk staan er merktekens, etiketten of opschriften op het object die verwijzen naar de herkomst. Tenslotte is speciale aandacht nodig voor Joodse rituele voorwerpen.

Naast objecten die in de jaren 1940-1945 van eigenaar wisselden, is ook bijzondere aandacht nodig voor:

1. Objecten verworven in Duitsland gedurende de periode 1933-1945;
2. Objecten verworven in Oostenrijk gedurende de periode 1938-1945;
3. Objecten verworven gedurende de periode 1948-1954 (specifiek verwervingen op één van de SNK-veilingen).¹²

Objecten die niet in aanmerking komen voor herkomstonderzoek met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog:

1. Objecten die na 1945 zijn vervaardigd;
2. Schenkingen of verwervingen van voor 1933 (en bijvoorbeeld objecten die al sinds 1933 in bruikleen waren van niet-Joodse eigenaren, waarvan de bruikleen later werd omgezet in een schenking);
3. Objecten behorende tot de NK-collectie. Deze worden door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed onderzocht.

STAP 2: onderzoek het object

Zorg ervoor dat je alle kanten van het object zorgvuldig bekijkt en fotografeert. Het object vormt een primaire bron en kan daarmee van grote waarde zijn bij het doen van herkomstonderzoek. Zijn er inscripties, data of andere markeringen zichtbaar, zoals etiketten, stempels of merktekens? Deze bevatten mogelijk aanwijzingen die kunnen leiden naar eerdere eigenaren of de voormalige verblijfplaats(en) van het object. In het geval van schilderijen en werken op papier is het van belang na te gaan of het object nog zijn 'oorspronkelijke' lijst of drager heeft, of dat deze in het verleden is vervangen. Vaak zijn schilderijen opnieuw bedoekt of panelen opnieuw geparketteerd. Het komt ook voor dat de lijst of achterzijde van het werk ontdaan is van etiketten of merken om zo een mogelijk verdachte herkomst te verhullen. Daarnaast is het belangrijk na te gaan of het object in het verleden een andere titel of toeschrijving heeft gehad; zo weet je of je op meerdere titels en/of kunstenaars moet zoeken. Nieuwe oevrecatalogi of literatuur kunnen daarnaast ook tot nieuwe inzichten leiden.

Belangrijke digitale bronnen om te raadplegen bij objectonderzoek:

- [RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis](#)
Database met documentatie over kunstenaars, kunstwerken en literatuur. Voornamelijk op Nederlandse schilderijen en tekeningen gericht.
- [RKD Labels on Art](#)
Database met etiketten en merken die op kunstwerken zijn aangetroffen.
- [Frits Lugt Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes](#)
Database met stempels en merktekens van verzamelaars op prenten en tekeningen.

¹² Bijlage 1.

Achterzijde van NK1532: Een geleerde, A. van Ostade (1610-1685).

STAP 3: raadpleeg interne bronnen

Nadat het object is bekeken en onderzocht op eventuele fysieke aanwijzingen is het van belang na te gaan welke gegevens er over het object aanwezig zijn binnen de eigen organisatie. Is het bekend wanneer het object is verworven en van wie? Is het object in het verleden uitgeleend en/of tentoongesteld? Vergeet hierbij ook niet de reeds bekende gegevens te verifiëren. In het verleden kunnen immers ook fouten zijn gemaakt.

Te raadplegen interne bronnen:

- Registratiesystemen (zowel digitale collectiesystemen als (oude) inventariskaarten en inventarisboeken);
- Aanwinstenregister;
- Jaarverslagen;
- Intern archief (in het geval van gemeentelijke musea: archieven van de gemeente of aan een archiefinstelling overgedragen archieven);
- Restauratierapporten;
- Collega's en voormalig medewerkers.

STAP 4: raadpleeg externe bronnen

Naast de informatie waar je organisatie zelf over beschikt, is er een groot aantal externe bronnen te raadplegen. Per object kan het verschillen welke van die bronnen relevant zijn voor het herkomstonderzoek. De volgende bronnen kun je altijd raadplegen:

- **Cultuuronderzoek Tweede Wereldoorlog**
Overzicht van de NK-collectie, Museale Verervingen en niet-teruggekeerde werken in het beheer van de Nederlandse overheid.
- **Deutsches Historisches Museum: Database Kunstsammlung Hermann Göring**
Database met de persoonlijke kunstcollectie van Hermann Göring.
- **Deutsches Historisches Museum: Database Munich Central Collecting Point**
Database met cultuuronderwerpen in het Central Collecting Point München, waar de geallieerden na de Tweede Wereldoorlog kunst verzamelden alvorens die terug te sturen naar de herkomstlanden.
- **Deutsches Historisches Museum: Linzer Sammlung**
Database met de kunstcollectie bedoeld voor het Führermuseum in Linz.
- **Getty Provenance Index**
Combinatie van archiefmateriaal en digitale bronnen ten behoeve van herkomstonderzoek.
- **Interpol Stolen Works of Art Database**
Database met momenteel vermiste of gestolen kunst.
- **Jeu de Paume: Cultural Plunder by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg**
Database met kunstvoorwerpen geroofd door de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR), de roofinstelling onder leiding van Alfred Rosenberg.
- **Looted Art**
Database en overzicht met handige links voor herkomstonderzoek naar de periode 1933-1945.
- **Lost Art-Datenbank**
Database met door de nazi's geroofde kunstvoorwerpen. Bevat een overzicht van zowel gerestitueerde objecten als vermissingen.
- **Art Loss register (betaald)**
Database met gestolen kunst.

Zie de uitgebreide bronnenlijst achterin.

Kunstenaar: <i>Delft</i>	D.R.V.K. Inv. no.: <i>NK 516</i>	
Voorstelling: <i>bord</i>	Maat: <i>Ø 23</i>	
In bruikleen gegeven aan <i>Bonnefonten - Museum Maastricht.</i>	Naam Voorwerp <i>Bord.</i>	Inv. Nr. N.K. <i>516</i>
op tot <i>227</i>	Geplaatst	Tijd <i>einde 18e eeuw</i>
Toezichthouder:		Inv. Nr. (oud) <i>xx</i> Cat. nr.
Model: licht gewelfd; schuin opstaande rand. Decor: polychroom in rood, blauw, groen en geel. Op het plat obelisk, een vliegende vogel, twee bloemtakken. Op de rand blauwe en rode motieven.		Grondstof <i>Delfts aardewerk.</i>
Herkomst <i>Ned. Kunstbezit Cer. 196 Por. Mu. 201.</i>		Merken <i>4</i>
		H. 2 Br. L. Diam. 23
		Foto <i>X</i>
		Verzekering <i>f 500,-</i>
		Dossier

Inventariskaart van de Stichting Nederlands Kunstbezit, behorend bij een achttiende-eeuws bord met inventarisnummer NK516.

Classification: Furniture	Property Card Art Subject: Mirror with carved frame	Mun. 2766/hohenfurth 564 Presumed Owner: Austria Alfons Rothschild, Vienna id. acc. to cat. of coll. Rothschild 1045 Inv. No. Cat. No.
Author: German about 1730	Material: wood gilt	
Measurements: L W 134 H 115	Arrival Condition good - partly broken	PHOTO
Weight:	Description	
Depot possessor: Depot Cat. Hitler		
Identifying Marks: AKU 1020 AR 1045		
Bibliography:		
FOR OFFICE USE:		
Claim No.		
Other Photos: ☒ Yes ☐ No		
Neg. No. 2766		
File No.		
Movements:		

Inventariskaart uit het Central Collecting Point München, behorende bij een spiegel uit de collectie van Alphonse Mayer von Rothschild.

Ook analoge kunsthistorische bronnen, zoals oevrecatalogi van kunstenaars, kunnen van pas komen bij herkomstonderzoek. Bedenk hierbij ook dat werken in het verleden aan andere kunstenaars kunnen zijn toegeschreven of dat voorstellingen anders werden benoemd of geïnterpreteerd. Houd er ook rekening mee dat van een kunstwerk meerdere versies of kopieën kunnen bestaan.

Vervolgens is nader onderzoek afhankelijk van het object en de beschikbare gegevens. Zijn er indicaties dat een object in een bepaald land is geweest, via een specifiek collecting point naar Nederland is gekomen, of onderdeel heeft uitgemaakt van een bepaalde collectie? Op basis van deze gegevens bepaal je je vervolgstappen en kies je andere te raadplegen bronnen. Heeft het object bijvoorbeeld in een Duits museum gehangen? Als dit museum nog bestaat kun je contact opnemen. Mogelijk beschikt het museum over relevant archiefmateriaal, zoals inventarisboeken en aankoopgegevens die meer kunnen zeggen over de herkomstgeschiedenis van het betreffende werk.

STAP 5: leg onderzoeksgegevens vast

Na het onderzoek is het van belang om de gevonden onderzoeksresultaten vast te leggen en deze te ontsluiten. Een uitvoerig intern verslag ten behoeve van het eigen archief is aan te raden zodat later kan worden nagegaan wat er is onderzocht en wat mogelijk niet. Bronvermelding is hierbij van groot belang. Daarnaast is belangrijk de gevonden informatie te delen met het publiek, bijvoorbeeld via de collectiewebsite. Het publiek kan eventueel nog aanvullende informatie leveren.

STAP 6: geef een vervolg aan het onderzoek

Wanneer uit de onderzoeksresultaten blijkt dat er geen indicaties voor een verdachte herkomst zijn, kan het onderzoek als afgerond worden beschouwd. Mocht na onderzoek blijken dat een object (mogelijk) een verdachte herkomst heeft, dan is de volgende stap het opsporen van de rechtmatige eigenaren. Dit kunnen de oorspronkelijke eigenaren van het object zijn, of diens erfgenamen.

Loop je vast bij één van de bovenstaande stappen of heb je vragen? Dan kan je contact opnemen met de adviseurs Cultuurgooederen Tweede Wereldoorlog van de RCE via het e-mailadres: info@cultureelerfgoed.nl. Geef een zo volledig mogelijk overzicht van de objectgegevens, eventuele herkomstgegevens en geraadpleegde bronnen, en voeg indien mogelijk duidelijke foto's van voor-, achter- en/of onderzijde toe.

Suppoost op de tentoonstelling met gerecupereerde kunst uit Duitsland, Rijksmuseum Amsterdam, 20 april-9 juni 1950. Foto Pim Stuijbergen, Nationaal Archief/ Collectie Spaarnestad.

Aardewerken bord met blauwwit decor, Nederlands, 18de eeuw, voor- en achterzijde.

Stappenplan voor een nieuwe verwerving

STAP 1: onderzoek het object

Zorg ervoor dat je alle kanten van het object zorgvuldig bekijkt en fotografeert. Het object vormt een primaire bron en kan daarmee van grote waarde zijn bij het doen van herkomstonderzoek. Zijn er inscripties, data of andere markeringen zichtbaar, zoals etiketten, stempels of merktekens? Deze bevatten mogelijk aanwijzingen die kunnen leiden naar eerdere eigenaren of de voormalige verblijfplaats(en) van het object. In het geval van schilderijen en werken op papier is het van belang om na te gaan of het betreffende werk nog zijn 'oorspronkelijke' lijst of drager heeft, of dat deze in het verleden is vervangen. Vaak zijn schilderijen opnieuw bedoekt of panelen opnieuw geparketteerd. Het komt ook voor dat de lijst of achterzijde van het werk ontdaan is van etiketten of merken om zo een mogelijk verdachte herkomst te verhullen.

Daarnaast is belangrijk na te gaan of het object in het verleden een andere titel of toeschrijving heeft gehad; zo weet je of je op meerdere titels en/of kunstenaars moet zoeken. Nieuwe oevrecatalogi of literatuur kunnen daarnaast ook tot nieuwe inzichten leiden.

Belangrijke digitale bronnen om te raadplegen bij objectonderzoek:

- [RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis](#)
Database met documentatie over kunstenaars, kunstwerken en literatuur. Voornamelijk op Nederlandse schilderijen en tekeningen gericht.
- [RKD Labels on Art](#)
Database met etiketten en merken die op kunstwerken zijn aangetroffen.
- [Frits Lugt Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes](#)
Database met stempels en merktekens van verzamelaars op prenten en tekeningen.

STAP 2: raadpleeg externe bronnen

Er is een groot aantal externe bronnen te raadplegen. Per object kan het verschillen welke van die bronnen relevant zijn voor het herkomstonderzoek. Informeer of de verkopende partij al onderzoek heeft gedaan en vraag de gevonden informatie op.

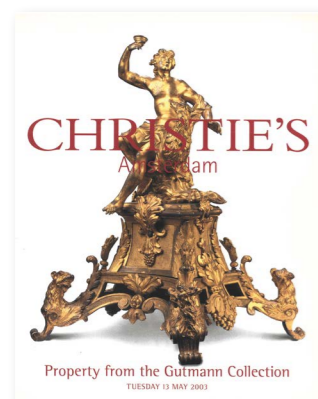
De volgende bronnen kun je altijd raadplegen:

- [Cultuuroederen Tweede Wereldoorlog](#)
Overzicht van de NK-collectie, Museale Verervingen en niet-teruggekeerde werken in het beheer van de Nederlandse overheid.
- [Deutsches Historisches Museum: Database Kunstsammlung Hermann Göring](#)
Database met de persoonlijke kunstcollectie van Hermann Göring.
- [Deutsches Historisches Museum: Database Munich Central Collecting Point](#)
Database met kunstvoorwerpen in het Central Collecting Point München, waar de geallieerden na de Tweede Wereldoorlog geroofde kunst verzamelden alvorens die terug te sturen naar de herkomstlanden.
- [Deutsches Historisches Museum: Linzer Sammlung](#)
Database met de kunstcollectie bedoeld voor het Führermuseum in Linz.
- [Getty Provenance Index](#)
Combinatie van archiefmateriaal en digitale bronnen ten behoeve van herkomstonderzoek.
- [Interpol Stolen Works of Art Database](#)
Database met momenteel vermiste of gestolen kunstwerken.
- [Jeu de Paume: Cultural Plunder by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg](#)
Database met kunstvoorwerpen geroofd door de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR), de roofinstelling onder leiding van Alfred Rosenberg.
- [Looted Art](#)
Database en overzicht met handige links voor herkomstonderzoek naar de periode 1933-1945.
- [Lost Art-Datenbank](#)
Database met door de nazi's geroofde kunstvoorwerpen. Bevat een overzicht van zowel gerestitueerde objecten als vermissingen.
- [Art Loss register](#) (betaald)
Database met gestolen kunstvoorwerpen.

Zie de uitgebreide bronnenlijst achterin.

Drie borden uit de collectie-Gutmann uit onderstaande veilingcatalogus.

Veilingcatalogus van Christie's met de veiling van objecten uit de collectie-Gutmann. Het bord op de vorige pagina's werd geveild onder lotnummer 38.

Ook analoge kunsthistorische bronnen, zoals oevrecatalogi van kunstenaars, kunnen van pas komen bij herkomstonderzoek. Bedenk hierbij ook dat werken in het verleden aan andere kunstenaars kunnen zijn toegeschreven of voorstellingen anders werden benoemd of geïnterpreteerd. Houd er ook rekening mee dat van een kunstwerk meerdere versies of kopieën kunnen bestaan.

Vervolgens is nader onderzoek afhankelijk van het object en de beschikbare gegevens. Zijn er indicaties dat een object in een bepaald land is geweest, via een specifiek Collecting Point naar Nederland is gekomen, of onderdeel heeft uitgemaakt van een bepaalde collectie? Op basis van deze gegevens bepaal je je vervolgstappen en kies je andere te raadplegen bronnen. Heeft het object bijvoorbeeld in een Duits museum gehangen? Als dit museum nog bestaat kun je contact opnemen. Mogelijk beschikt het museum over relevant archiefmateriaal, zoals inventarisboeken en aankoopgegevens die meer kunnen zeggen over de herkomstgeschiedenis van het betreffende werk.

STAP 3: leg onderzoeksgegevens vast

Na het onderzoek is het van belang de gevonden onderzoeksresultaten vast te leggen. Een uitvoerig intern verslag ten behoeve van het eigen archief is aan te raden zodat later kan worden nagegaan wat er is onderzocht en wat mogelijk niet. Bronvermelding is hierbij van groot belang. Wanneer het object verworven wordt voor een publieke collectie, is het van belang de verzamelde informatie te delen met het publiek. Het publiek kan eventueel nog aanvullende informatie leveren.

STAP 4: geef een vervolg aan het onderzoek

Wanneer het onderzoek geen indicaties van een verdachte herkomst oplevert, kan het onderzoek als afgerond worden beschouwd en kan het betreffende object in principe worden verworven.

Mocht na onderzoek blijken dat een object (mogelijk) wel een verdachte herkomst heeft, informeer dan de verkopende of schenkende partij over de gevonden gegevens. Indien een derde, bijvoorbeeld een veilinghuis, optreedt voor de eigenaar, wordt het resultaat gemeld aan de tussenpersoon met het verzoek dit aan de eigenaar door te geven.

Vervolgens moet overwogen worden of je het object wel of niet wilt verwerven.

Loop je vast bij één van de bovenstaande stappen of heb je vragen? Dan kan je contact opnemen met de adviseurs Cultuurgoederen Tweede Wereldoorlog van de RCE via het e-mailadres: info@cultureelergoed.nl. Geef een zo volledig mogelijk overzicht van de objectgegevens, eventuele herkomstgegevens en geraadpleegde bronnen, en voeg indien mogelijk duidelijke foto's van voor-, achter- en/of onderzijde toe.

KUNSTVEILING TE AMSTERDAM

DIRECTIE MENSING & ZOON
(FREDERIK MULLER & Co.)
DOELENSTRAAT 16-18
VEILING 19-22 EN 25 OCTOBER 1943

VERVOLG VAN DEN GROOTEN CATALOGUS.

De volgende nummers zullen worden verkocht op de conditiën in den catalogus vermeld. Voor verkoopprijzen zie volgorde van verkoop.

IX. DELFTSCH AARDEWERK

- 696 Een paar achtkantige gecanneleerde potten met deksels. Blauw decor van acht langwerpige vakken omwisselend gedecoreerd met twee Chineezers op een terras bij een vaas en vogel op bamboestok bij bloeiende takken. De knoppen der deksels in den vorm van een staande haan. — Een knop der deksels gerepareerd en eenige afschilferingen. — Hoog 54 cent.
Merk van Johannes Gal (1707-1725).
- 697 Een paar blauwe achtkantige potten met deksels. Decor van een Chinees met luipaard aan een band op een terras van een pagode. De knoppen der deksels in den vorm van een zittende kylin. — Hoog 35 cent.
Gemerkt P.V.B. (Paulus Verburg), fabriek „De vergulde blompot” (1741).
- 698 Een paar blauwe achtkantige potten met deksels. Decor bijna gelijk aan de voorgaande. Knoppen der deksels als zittende hondjes. — Een kleine afschilfering aan den hals. — Hoog 38 cent.
- 699 Een paar blauwe achtkantige geribde knobelflesschen, zoogenaamd cachemir decor van lambrequins en ornamentwerk. — Eenige kleine afschilferingen. — Hoog 43 cent.
Merk van Jan Ariensz. van Hammen (1661).
- 700 Een paar achtkantige knobelflesschen in blauw, groen en geel gedecoreerd. Decor van pauwen en steltloopers op rotsen bij bloeiende struiken. — Eenige groote afschilferingen aan de voeten. — Hoog 47 cent.
- 701 Groote blauwe knobelflesch, geheel gedecoreerd met bloembouquetten, bladmotieven en lambrequinranden. — Hals afgesneden en één kleine afschilfering. — Hoog 56 cent.
- 702 Blauwe pot met deksel en een paar bekers. Decor van een Chineesch landschap met figuren. Van onderen lambrequinranden. — Een beker licht gebarsten en eenige schilfers gerepareerd. — Hoog 39 en 33 cent. — 3 stuks.
- 703 Groote beker met gedraaid oor, voet voorzien van een tinnen rand. In ijzerrood, blauw en groene tinten, van bloeiende struiken met pauwen en hagedis in het riet. — Licht gebarsten. — Hoog 21 cent.
Gemerkt Roos, fabriek „De roos” (1675-1680).
- 704 Een paar zeskantige voetstukken op zes klauwpooten en georneerd met zes krulmotieven. Blauw decor van een tuin in den stijl van Le Nôtre met geschoren hagen waarin een piedestal met gevleugelde cupido en vaas met bloemen in een omlijsting van pilaren. — Reparaties. — Hoog 39 cent.
- 705 Een paar blauwe potten met deksels, gedecoreerd met bloemmotieven en bladeren in relief. De knoppen der deksels in den vorm van zittende hondjes. — Hoog 29 cent.
- 706 Een paar blauwe eivormige potten. Decor van een fonhoang op een rots bij bloeiende struiken met vogels op tak. — Een licht gebarsten aan den hals. — Hoog 25 cent.
- 707 Blauw eivormig potje met fonhoang op rots bij bloeiende struiken. — Hoog 20 cent.
- 708 Blauw rijzig fleschje met bloem- en bladmotieffjes gedecoreerd. — Hoog 24 cent.
Merk van Albrecht Cornelisz de Keijser, fabriek „De porseleinen schotel” (1671).
- 709 Een paar achtkantige vaasjes, blauw decor van paradijvogel op rots bij bloeiende struiken. — Eenige kleine afschilferingen. — Hoog 18 cent.

Tijdlijn met belangrijke momenten Cultuurgoederen Tweede Wereldoorlog

Deze tijdlijn toont enkele belangrijke historische gebeurtenissen in het kader van herkomstonderzoek naar objecten met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog.

- 30 januari 1933**
Hitler komt aan de macht in Duitsland. De nazi's voeren vanaf 1933 anti-Joodse maatregelen in. Joden ontvluchten Duitsland, onder andere naar Nederland.
- 13 maart 1938**
De 'Anschluss' van Oostenrijk. Joden ontvluchten Oostenrijk, onder andere naar Nederland.
- 1 september 1939**
Nazi-Duitsland valt Polen binnen. Hierop verklaren Groot-Brittannië en Frankrijk Duitsland de oorlog en begint de Tweede Wereldoorlog in Europa.
- 10 mei 1940**
Nazi-Duitsland bezet Nederland. Vanaf dat moment is er ook in Nederland sprake van Jodenvervolgning.
- 7 juni 1940**
De Nederlandse regering in Londen tekent een verklaring die bepaalt dat alle transacties met de bezetter onwettig zijn. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen roof of vrijwillige transacties.
- 12 maart 1941**
Verordening tot verwijdering van Joden uit het bedrijfsleven VO 48/41. Joodse ondernemingen worden geliquideerd of overgenomen door de bezetter.
- 21 mei 1942**
Tweede LiRo-verordening VO 58/1942. Joden moeten ook hun overige waardevolle eigendommen, zoals kunstvoorwerpen, sieraden en goud- en zilverwerk inleveren bij de LiRo.
- juli 1942**
Deportaties beginnen in Nederland. Woningen worden leeggeroofd en bezittingen worden weggevoerd naar Duitsland of geveild.
- 5 januari 1943**
De geallieerden ondertekenen de *Inter-Geallieerde verklaring tot het tegengaan van onteigeningsmaatregelen in gebieden onder vijandelijke bezetting of controle*.
- 9 juli 1943**
Landing van de geallieerden op Sicilië. Achter de troepen aan komen de Monuments Men and Women die zich bezighouden met het beschermen van cultureel erfgoed.
- 5 mei 1945**
Nederland is bevrijd.
- 8 mei 1945**
De geallieerden verklaren de Tweede Wereldoorlog in Europa voor beëindigd.
- 11 juni 1945**
Oprichting van de Stichting Nederlands Kunstbezit (SNK) die zich bezighoudt met de recuperatie en restitutie van cultuurgoederen.
- 8 oktober 1945**
Het eerste naoorlogse kunsttransport vanuit Duitsland naar Nederland vindt plaats.
- 1949-1950**
Tussen 1949 en 1950 organiseert de SNK drie claimtentoonstellingen om voormalig eigenaren van kunstobjecten op te sporen.
- 1949-1954**
Tussen 1949 en 1954 verkopen de SNK en Hergo cultuurgoederen op veilingen in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam.
- 1 februari 1953**
Opheffing van de SNK en taakopvolger Hergo.

Vrachtwagen van de firma Puls in de Kerkstraat, Amsterdam. Puls haalde inboedels op uit door Joden verlaten huizen – een bezigheid die in de volksmond 'pulsen' werd genoemd. Fotografie onbekend, NIOD Amsterdam.

Case study: herkomstonderzoek stap voor stap

Jacob Gerritsz. Cuyp, *Herderin met kind in een landschap*, 1637. Collectie Dordrechts Museum.

STAP 1: selecteer object voor onderzoek

Het geselecteerde object betreft het schilderij *Herderin met kind in een landschap* vervaardigd door J.G. Cuyp in 1627. Het werk is in 2002 aangekocht door het Dordrechts Museum van een Duitse particulier voor de tentoonstelling *Jacob Cuyp, de vader van de zoon*.

STAP 2: onderzoek het object

Het object is van alle kanten zorgvuldig bekeken. Er zijn geen stempels, etiketten of andere inscripties aangetroffen die iets kunnen zeggen over de herkomst van het werk.

Wat opviel, was dat het schilderij een nieuw spierraam lijkt te hebben gekregen en opnieuw is bedoekt. Dit is een belangrijke indicatie om te controleren of er restauratierapporten beschikbaar zijn.

Vervolgens is het schilderij opgezocht in de archieven en documentatie van het RKD. Het object staat omschreven op de zogeheten Hofstede de Grootfiches (fichenr. 1681723).

STAP 3: raadpleeg interne bronnen

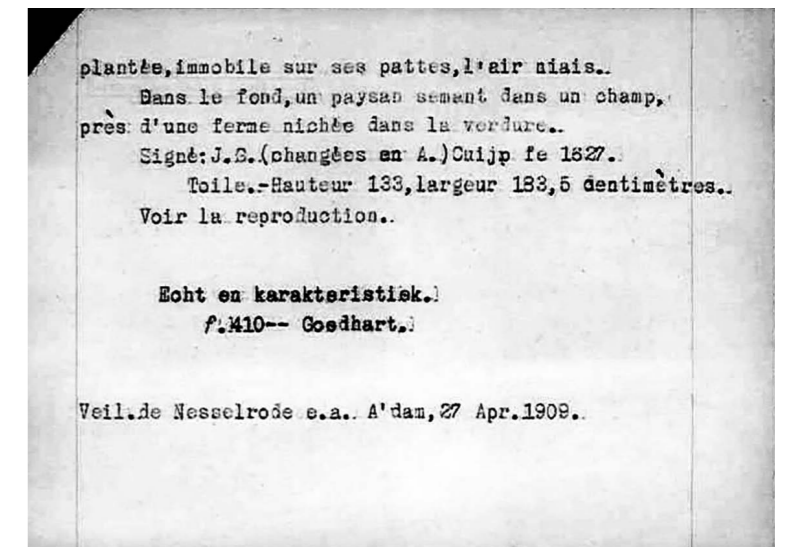
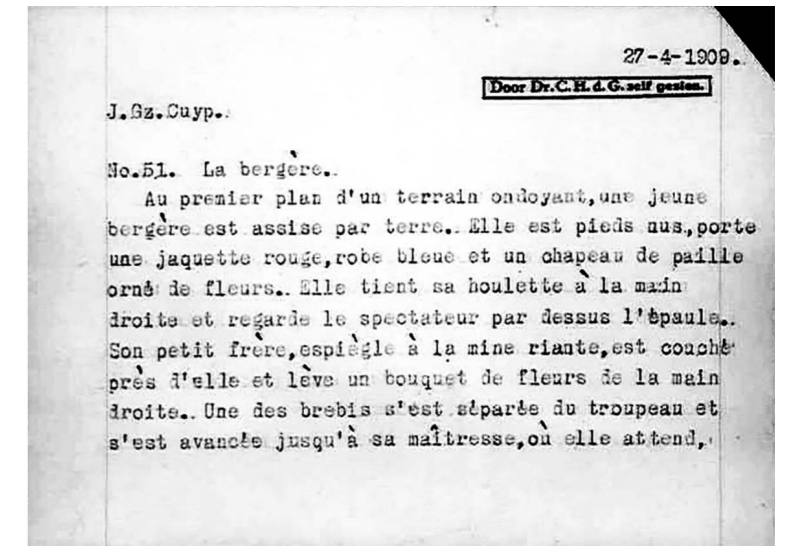
In de interne documentatie is een restauratierapport aangetroffen. In het rapport staat beschreven dat het schilderij begin deze eeuw inderdaad een nieuw spierraam heeft gekregen en opnieuw is bedoekt. Tijdens de restauratiewerkzaamheden kwam men erachter dat er in het verleden een stuk doek aan de bovenzijde van het schilderij is toegevoegd (zie de afbeelding op pagina 26). Omdat deze toevoeging niet origineel was, is deze verwijderd. De afmetingen van het schilderij zijn dus door de jaren heen verschillend geweest.

In een restauratierapport stond daarnaast beschreven dat in het verleden het nummer 21639/94a op de achterzijde van het schilderij heeft gestaan. In de huidige situatie is dit nummer niet meer aanwezig.

STAP 4: raadpleeg externe bronnen

In het SNK-archief is gezocht naar aangifteformulieren op naam van de kunstenaar (archiefnr. 2.08.42, inv.nr. 750). Er is een formulier aangetroffen met een overeenkomende voorstelling (zie het aangifteformulier op pagina 27). Op het aangifteformulier valt te lezen dat dit schilderij oorspronkelijk in bezit was van J. Hedeman en zijn echtgenote. Zij hebben het werk moeten inleveren bij de LiRo-bank op 28 april 1943. Het schilderij heeft bij inlevering het LiRo-nummer 21639/94a gekregen. Dit nummer komt overeen met het nummer in het eerdergenoemde restauratierapport.

Het aangifteformulier vermeldt dat er foto's aanwezig zijn van het schilderij. Ook deze afbeeldingen zijn opgenomen in het SNK-archief. Op de achterzijde van een van de foto's staat opnieuw het LiRo-nummer genoteerd.

Zogenaamde Hofstede de Groot-fiche van het schilderij van Cuyp. RKD, fichenr. 1681723.

Naar aanleiding van de gevonden gegevens kon verder worden gezocht in het SNK-archief, onder andere in de LiRo-lijst met schilderijen die zijn ingeleverd bij de LiRo-bank (archiefnr. 2.08.42, inv.nr. 715a). Onder nummer 21639 staat de naam J. Hedeman (Almelo) vermeld. Uit de lijst valt op te maken dat Hedeman 36 schilderijen heeft ingeleverd bij de LiRo. Onder nummer 94a vinden we het werk *Herderin met kind in een landschap* vervaardigd door J.G. Cuyp.

Afdeling Schilderijen.

82

Ingeleverd door:	Adres:	Woonplaats.	H.R.No.:	Voorstelling	T	Schilder:	Tax. Waarde:	Verkoopprijs:	Verkocht aan:	d.d.	
J. Hedeman en echtgen.	Oostmarsumsche str.	Almeelo	21639/90a	St. Antonius m/het Kindeke		n/Zubaran Sp. sch.	f. 400.--	f. 300.--	Scholtz	fact. 155	8.4.43
			/91a	Comodia dela Arte		n/Laneret	" 200.--	" 1500.--	M.v.Waay	" 285/1	13.7.43
			/92a	Het Heilige Avondmaal		Vl.Sch.17e eeuw	" 2500.--	RM 4400.--	Lempertz	" 214/2	22.6.43
			/93a	Boaz en Ruth		G.v.d. Beekhout	" 6500.--	f. 8500.--	Reinheldt	" 169	28.4.43
			/94a	Herderinnetje heuvellandschap		A.Guyp 1627	" 4000.--	" 10000.--	"	" "	"
			/95a	Musiceerende gezelschap		Stijl Rubens	" 4000.--	RM 6000.--	Lempertz	" 214/2	22.6.43
			/96a	Dod verschijnt temidden van gezelschap		n/honthorst	" 2500.--	" 5000.--	"	" "	"
			/97a	Ruitergevecht		Rugendas	" 500.--	f. 1000.--	Reinheldt	VB 999	31.3.43
			/98a	Dame m/horloge i/hand		Holl.Sch.17e eeuw	" 300.--	" 500.--	"	Fact. 212/1	18.5.43
			/99a	Kookende beer		" " " "	" 500.--	RM 3400.--	Lempertz	" 214/2	22.6.43
			/100a	Heerenportret		idem	" 300.--	f. 330.--	M.v.Waay	" 285/1	13.7.43
			/101a	idem		idem	" 100.--	" 130.--	"	" 2	"
			/102a	Jongenskop		Haarl.Sch.17e eeuw	" 100.--	" 125.--	Gal.f.A.Kunst	VB 977/6	19.3.43
			/103a	2 Herders		Sp.Sch.17e eeuw	" 150.--	" 150.--	Zander	fact. 197	14.5.43
			/104a	Ruitergevecht		n/J.Huchtenberg	" 200.--	" 400.--	Reinheldt	" 169(169)	28.4.43
			/105a	Mansportret		n/Fr.Hals Holl. Sch.17e eeuw	" 800.--	RM 6200.--	Lempertz	" 214/2	22.6.43
			/106a	Mansportret m/witte kraag		Holl.Sch.17e eeuw	" 150.--	f. 300.--	Reinheldt	" 169	28.4.43
			/107a	Mansportret m/platte idem		idem	" 100.--	" 135.--	Lempertz	fact. 397/1	14.9.43
			/108a	Portret v/dame zitten in fauteuil		idem	" 400.--	" 1000.--	Wiesbauer	" 163/1	27.4.43
			/109a	Dame in bruidstoilet		n.P.Moreelse	" 400.--	" 675.--	M.v.Waay	" 285/2	13.7.43
			/110a	De boetvaardige Magdalena		Holl.Sch.17e eeuw	" 125.--	" 540.--	"	" "	"
			/111a	Vrouwenportret m/plooi kraag		idem	" 400.--	" 500.--	Gal.f.A.Kunst	VB 977/6	19.3.43
			/112a	Ruitergevecht		n/J.Huchtenberg	" 500.--	" 625.--	"	" "	"
			/113a	Benvoudige familie		Sch.Poelenburch	" 100.--	" 200.--	Lempertz	fact. 199/1	14.5.43
			/114a	Oude huizen a/water		Holl.Sch.17e eeuw	" 500.--	" 500.--	Dr.Mühlmann	VB 995/1	22.3.43
			/115a	Apostelkop		?	" 40.--	" 110.--	M.v.Waay	Fact. 285/2	13.7.43
			/116a	Damesportret		Eng.Sch.18e eeuw	" 200.--	" 250.--	Gal.f.A.Kunst	VB 977/6	19.3.43
			/117a	Zomerlandschap		W.Roelofs	" 1000.--	" 1250.--	"	" "	"
			/118a	Dame in Biedermejer costume		Holl.Sch.18e eeuw	" 100.--	" 125.--	"	" "	"
			/119a	Keukeninterieur		" " 17e "	" 150.--	" 300.--	Reinheldt	" 999	31.3.43
			/120a	Markt		J.Miene Molenaar	" 600.--	" 600.--	Dr.Mühlmann	" 994/1	22.3.43
			/121a	Dame m/zwart kappe		Holl.Sch.17e eeuw	" 300.--	" 360.--	M.v.Waay	fact. 285/1	13.7.43
/122a	Havenhoofd		n/L.Balkhuysen	" 300.--	" 375.--	Reinheldt	" 169	28.4.43			
/123a	Bij den fruitkoopman		Holl.Sch.17e eeuw	" 175.--	" 300.--	"	" "	"			
/124a	Hertenjacht		idem	" 150.--	" 400.--	Wiesbauer	" 163/1	27.4.43			
/125a	Bij de tent v/d zootelaar		Sch.Wouwerman	" 200.--	" 500.--	"	" "	"			
/126a	In het atelier		n/Rijckhaert 17e eeuw	" 250.--	" 2500.--	M.v.Waay	" 285/2	13.7.43			
van Buuren	Hooyledesingel 24	Rotterdam	21689/177a	Koeien aan water		W.F.Smorenburg	" 5.--	" 5.--	Reinheldt	" 501	8.11.43
			/2a	de Dobbelaars		E.Lermond	" 40.--	" 80.--	"	VB 999	31.3.43

Edward Croft-Murray en Thomas Humphrey Brooke inspecteren dozen in het klooster van Tazenburg, nabij Klagenfurt in Oostenrijk, 1945.
Fotograaf onbekend, Nationaal Archief/ Collectie Spaarnestad.

Afkortingen

BHG	Bureau Herkomst Gezocht. Onderzoeksbureau ressorterend onder de commissie Herkomst Gezocht (ook wel: commissie Ekkart). De commissie was belast met het doen van aanbevelingen aan de Nederlandse regering over het te voeren restitutiebeleid. Het bureau voerde herkomstonderzoek naar de NK-collectie uit, vanaf de oprichting in 1998 tot de opheffing in 2004. Daarna werd de adviesfunctie ondergebracht bij eerst het Nationaal Archief, en thans bij de RCE.
ERR	<i>Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg</i> , roofinstelling van de nazi's onder leiding van partijideoloog Alfred Rosenberg.
Hergo	Bureau Herstelbetalings- en Recuperatiegoederen, onderdeel van het Ministerie van Financiën. Taakopvolger van de SNK vanaf 1 juli 1950. Opgeheven per 1 februari 1953.
LiRo	Lippmann, Rosenthal & Co. Duitse roofinstelling aan de Sarphatistraat in Amsterdam, opgericht in juli 1941. De oorspronkelijk Joodse bank Lippmann Rosenthal in de Nieuwe Spiegelstraat, die al sinds 1859 bestond, had niets met de roofinstelling te maken. De Duitse bezetter gebruikte de bekende naam om vertrouwen te wekken.
NK-collectie	Nederlands Kunstbezit-collectie. Objecten die na de Tweede Wereldoorlog zijn gerecupereerd uit Duitsland of zijn geconfisqueerd in Nederland. Deze collectie staat onder beheer van de Staat en is onderdeel van de rijkscollectie.
OKW	Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. De voorloper van het huidige Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Onderdeel van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
RKD	Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie. Tegenwoordig RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis.
SfH	<i>Sammelverwaltung feindlicher Hausgeräte</i> . Duitse rooforganisatie. De SfH nam voornamelijk huisraad en meubelstukken in beslag.
SNK	Stichting Nederlands Kunstbezit, opgericht op 11 juni 1945 en opgeheven op 1 november 1951. Vanaf 1 juli 1950 had de Hergo de taken van de SNK overgenomen, nadat duidelijk was geworden dat de SNK de administratie niet op orde had.

Bijlage 1: SNK veilingen 1949-1954

Veilingen SNK 1949 tot 1954

Tussen 1949 en 1954 verkochten de SNK en haar taakopvolger Bureau Herstelbetalings- en Recuperatiegoederen (Hergo) overgebleven kunstwerken op veilingen. Deze objecten werden geveild, omdat er zich geen eigenaar voor meldde of omdat ze niet belangrijk genoeg werden geacht om te behouden. Een groot deel van deze werken was afkomstig uit Joods bezit. Als inbrenger van kunstvoorwerpen op de veiling wilde Bureau Hergo anoniem blijven. Hieronder tref je een lijst met de veilingen per plaats en veilinghuis. De betreffende veilingcatalogi zijn te vinden in het RKD.

Amsterdam

Frederik Muller & Co

Ongeveer de helft van alle door de SNK/Hergo verkochte kunstvoorwerpen is geveild bij dit veilinghuis. Hieronder vielen ook schilderijen van goede en redelijke kwaliteit.

1950

21 t/m 24 maart 1950

11 t/m 13 juli 1950

20 t/m 24 november 1950

1951

13 t/m 19 maart 1951

3 t/m 10 juli 1951

20 t/m 23 november 1951

1952

11 t/m 18 maart 1952

14 t/m 21 oktober 1952

1953

5 t/m 11 mei 1953

1 t/m 4 december 1953

De Zon

Ongeveer een kwart van alle door de SNK en Hergo verkochte kunstvoorwerpen is geveild bij dit veilinghuis. De meest objecten waren van mindere kwaliteit.

1951

18 april 1951

14 februari 1951

1952

2 december 1952

Den Haag

Het Vendu(e)huis der Notarissen

Veilde voornamelijk meubels.

1949

19 september 1949

1950

6 en 7 juni 1950 (in Pulchri Studio te Den Haag)

26 juli 1950

1952

10 september 1952

1953

7 januari 1953

Van Marle en Bignell

Meubels.

1950

11 januari 1950

1 februari 1950

22 februari 1950

15 maart 1950

13 april 1950

6 juni 1950

1951

20 februari 1951

Rotterdam

Van Marle, De Sille & Baan

Veilde schilderijen, meubels en andere kunstvoorwerpen.

1950

20 t/m 22 december 1950

1951

28 februari 1951

6 t/m 8 juni 1951

19 t/m 21 december 1951

1952

28 t/m 30 mei 1952

Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art

[Released in connection with The Washington Conference on Holocaust Era Assets, Washington, DC, December 3, 1998]

In developing a consensus on non-binding principles to assist in resolving issues relating to Nazi-confiscated art, the Conference recognizes that among participating nations there are differing legal systems and that countries act within the context of their own laws.

1. Art that had been confiscated by the Nazis and not subsequently restituted should be identified.
2. Relevant records and archives should be open and accessible to researchers, in accordance with the guidelines of the International Council on Archives.
3. Resources and personnel should be made available to facilitate the identification of all art that had been confiscated by the Nazis and not subsequently restituted.
4. In establishing that a work of art had been confiscated by the Nazis and not subsequently restituted, consideration should be given to unavoidable gaps or ambiguities in the provenance in light of the passage of time and the circumstances of the Holocaust era.
5. Every effort should be made to publicize art that is found to have been confiscated by the Nazis and not subsequently restituted in order to locate its pre-War owners or their heirs.
6. Efforts should be made to establish a central registry of such information.
7. Pre-War owners and their heirs should be encouraged to come forward and make known their claims to art that was confiscated by the Nazis and not subsequently restituted.
8. If the pre-War owners of art that is found to have been confiscated by the Nazis and not subsequently restituted, or their heirs, can be identified, steps should be taken expeditiously to achieve a just and fair solution, recognizing this may vary according to the facts and circumstances surrounding a specific case.
9. If the pre-War owners of art that is found to have been confiscated by the Nazis, or their heirs, can not be identified, steps should be taken expeditiously to achieve a just and fair solution.
10. Commissions or other bodies established to identify art that was confiscated by the Nazis and to assist in addressing ownership issues should have a balanced membership.
11. Nations are encouraged to develop national processes to implement these principles, particularly as they relate to alternative dispute resolution mechanisms for resolving ownership issues.

Websites

- [Arolsen Archives](#)
Inventaris met namen van slachtoffers van de Holocaust.
- [Art Database Austria](#)
Database met informatie over herkomst van kunstwerken in publieke collecties in Oostenrijk.
- [Art Loss register](#)
Database met gestolen kunstvoorwerpen.
- [Arthistoricum Katalog](#)
Catalogus van kunstwerken en kunsthistorische uitgaven.
- [Belgian Art Links and Tools](#)
Catalogus van Belgische publieke kunstcollecties.
- [Bildindex der Kunst & Architektur](#)
Database met kunstwerken.
- [Collections Trust Spoliation reports from UK museums](#)
Database met kunstvoorwerpen in Britse publieke collecties met een incomplete herkomst voor de periode 1933-1945.
- [Cultuurogoederen Tweede Wereldoorlog](#)
Overzicht van de NK-collectie, Museale Verervingen en niet-teruggekeerde werken in het beheer van de Nederlandse overheid.
- [Deutsches Historisches Museum: Database Kunstsammlung Hermann Göring](#)
Database met de persoonlijke kunstcollectie van Hermann Göring.
- [Deutsches Historisches Museum: Database Munich Central Collecting Point](#)
Database met de kunstvoorwerpen in het Central Collecting Point München, waar na de Tweede Wereldoorlog de geallieerden geroofde kunst verzamelden alvorens die terug te sturen naar de herkomstlanden.
- [Deutsches Historisches Museum: Linzer Sammlung](#)
Database met de kunstcollectie voor het Führermuseum in Linz.
- [Division for Looted Art Poland](#)
Database met kunstvoorwerpen geroofd of verloren tijdens de Tweede Wereldoorlog in Polen.
- [Frits Lugt Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes](#)
Database met stempels en merktekens op prenten en tekeningen.
- [FU Berlin – Beschlagnahmeinventar “Entartete Kunst”](#)
Database met kunstwerken die door de nazi's als 'entartete Kunst' in beslag werden genomen.
- [Galerie Heinemann](#)
Database met kunstwerken die zijn verkocht door galerie Heinemann in München.
- [Germanisches National Museum: Kommentierte Online-Edition der fünf Reisetagebücher Hans Posses \(1939 -1942\)](#)
Dagboeken van Hans Posse, kunsthistoricus en inkoper voor Hitlers Führermuseum.

- [Getty Provenance Index](#)
Combinatie van archiefmateriaal en digitale bronnen ten behoeve van herkomstonderzoek.
- [Institut national d'histoire de l'art – Catalogues de vente, 20e siècle](#)
Gedigitaliseerde Franse veilingcatalogi uit de twintigste eeuw.
- [Interpol Stolen Works of Art Database](#)
Database met momenteel vermiste of gestolen kunstwerken.
- [Jeu de Paume: Cultural Plunder by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg](#)
Database met kunstvoorwerpen geroofd door de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR), een roofinstelling onder leiding van Alfred Rosenberg.
- [Joods Monument](#)
Monument in de vorm van een website dat alle Nederlandse Joden herdenkt die tijdens de Tweede Wereldoorlog slachtoffer werden van de Holocaust.
- [Lexikon der österreichischen Provenienzforschung](#)
Database met namen en instellingen met betrekking tot herkomstonderzoek in Oostenrijk.
- [Looted Art](#)
Database en overzicht met handige links voor herkomstonderzoek 1933-1945.
- [Looted Art WWII Belgium](#)
Database met een overzicht van kunst geroofd uit België.
- [Looted Cultural Assets](#)
Database gericht op de herkomstgeschiedenis van boeken uit Duitse bibliotheken.
- [Lost Art-Datenbank](#)
Database met door de nazi's geroofde kunstvoorwerpen. Bevat een overzicht van zowel gerestitueerde objecten als openstaande vermissingen.
- [Nazi-Era Provenance Internet Portal](#)
Database met objecten in Amerikaanse publieke musea met betrekking tot de herkomstgeschiedenis tussen 1933 en 1945.
- [New York State Holocaust Claims Processing Office – Still Missing](#)
Database van kunstvoorwerpen die vermist worden sinds de Tweede Wereldoorlog.
- [Proveana Datenbank Provenienzforschung](#)
Duitse database voor herkomstonderzoek.
- [Répertoire des acteurs du marché de l'art en France sous l'Occupation, 1940-1945](#)
Database van kunsthandelaren actief in Frankrijk tijdens de Tweede Wereldoorlog.
- [RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis](#)
Database met documentatie over kunstenaars, kunstwerken en literatuur. Voornamelijk op Nederland gericht.
- [RKD Labels on Art](#)
Database met stickers en merken die op kunstwerken zijn aangetroffen.

- [Rose Valland-Musée nationaux Récupération](#)
Database met kunstvoorwerpen die uit Frankrijk zijn gestolen door de ERR.
- [Schloss Collection](#)
Database van de collectie van de Franse verzamelaar Adolphe Schloss.
- [Staatliche Museen zu Berlin, Die Galerie des 20. Jahrhunderts in West-Berlin](#)
Database met de herkomstgegevens van de kunstwerken van de (inmiddels opgeheven) Galerie des 20. Jahrhunderts in Berlijn.
- [Universität Heidelberg: Auktionskataloge digital](#)
Gedigitaliseerde veilingcatalogi uit Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland voor de periode 1901-1945.
- [Wildenstein Plattner sales catalogues](#)
Gedigitaliseerde veilingcatalogi van diverse landen voor de periode 1699-1945.
- [Zentral Depot Karteien](#)
Database met inventariskaarten van door de nazi's geroofde kunstvoorwerpen uit Wenen.

Op de website cultureelerfgoed.nl vindt u een PDF met klikbare links voor deze bronnen.

Archieven

- **Archief Stichting Nederlands Kunstbezit (SNK), Nationaal Archief inv. nr. 2.08.42** (deels gedigitaliseerd).
In 1945 werd de Stichting Nederlands Kunstbezit (SNK) opgericht. De primaire taak was het terugkrijgen van Nederlands kunstbezit dat tijdens de oorlog was ontvreemd. Het volledige archief is te raadplegen in het Nationaal Archief.
- **Archief van de Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS) en van de Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt (VVRA), Nationaal Archief inv. nr. 2.09.48.01** (deels openbaar).
Het archief bevat stukken afkomstig van de Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS). Deze was opvolger van het filiaal Sarphatistraat van de bank Lippmann, Rosenthal & Co (Liro).
- **Archief van het Nederlandse Beheersinstituut (NBI), Nationaal Archief inv. nr. 2.09.16.**
Het Nederlandse Beheersinstituut was na de Tweede Wereldoorlog belast met beheer van vorderingen, vijandelijke vermogens en ontbonden [gelijkgeschakelde en nationaal-socialistische] instellingen. Daarnaast trof het NBI voorzieningen i.v.m. bewindvoering voor rechtspersonen en afwezigen (veelal niet-teruggekeerde Joden). Tenslotte was het belast met de uitvoering van verbeurdverklaringen.
- **Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), Nationaal Archief inv. nr. 2.09.09** (beperkt openbaar).
Na de Tweede Wereldoorlog ondergingen ruim 300.000 Nederlanders de zogeheten bijzondere rechtspleging. Zij werden verdacht van samenwerking met de Duitse bezetter, verraad, NSB-lidmaatschap of het in dienst treden bij het Duitse leger. Van al deze mensen is een dossier aanwezig in het CABR. Het betreft zowel mensen die tot een straf zijn veroordeeld, als mensen van wie is gebleken dat de verdenking ongegrond was. Vanaf 1 januari 2025 is het CABR openbaar.
- **Stadsarchief Amsterdam: notitieboek Jacques Goudstikker**
Notitieboek van de Joodse kunsthandelaar Jacques Goudstikker. Belangrijke bron betreffende zijn handelsvoorraad en klanten op het moment van zijn dood in 1940.
- **NIOD: Archief Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg**
Archief betreffende de roof van kunstvoorwerpen in Nederland door de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR), een roofinstelling onder leiding van Alfred Rosenberg.
- **NIOD: Archief OMNIA Treuhand**
Archief van Omnia, een Duitse trustmaatschappij tijdens de Tweede Wereldoorlog. In 1941 kreeg Omnia de opdracht om een deel van de op handen zijnde liquidaties van Joodse bedrijven door te voeren.
- **NIOD: Archief Beheerder/liquidateur van de Sammelverwaltung feindlicher Hausgeräte en de Geschäftsstelle für Verwaltung feindlicher Warenlager (beperkt openbaar)**
De Sammelverwaltung feindlicher Hausgeräte (SfH) en de Geschäftsstelle für Verwaltung feindlicher Warenlager (GfW) waren tijdens de bezetting ingeschakeld bij het beheer van vijandelijk vermogen, SfH voor opgeslagen huisraad, de GfW voor handelsgoederen.
- **FOLD3: Ardelia Hall Collection**
Gedigitaliseerd archief betreffende de opsporing van kunstvoorwerpen door de Amerikaanse strijdkrachten. Het archief omvat correspondentie, rapporten en documentatie over vermiste en aangetroffen kunstvoorwerpen in de collecting points München, Wiesbaden en Marburg.
- **FOLD3: USACA Monuments and Fine Arts Branch**
Gedigitaliseerd archief van de Monuments, Fine Arts, and Archives branch van het Amerikaanse leger (beter bekend als de Monuments Men and Women). Het archief omvat correspondentie en aangifteformulieren van kunstvoorwerpen.

דְּבָרָה אֶלְמִן בִּי יַעֲרֹב לֵאמֹר
לְהִיבֹר
לְצַבֵּי בִּרְ אֲדוּרֵי
לְאֵת לִי שְׁמוֹנִים שָׁנָה
סֵן תִּרְמֵט לִפִּי